

مجله زبان و ادبیات فارسی
 دانشگاه سیستان و بلوچستان
 سال سوم- پاییز و زمستان ۱۳۸۴

ابن‌سینا و شعر تعلیمی

دکتر علی طاهری

دانشگاه آزاد اسلامی همدان

چکیده

قطعا یکی از جنبه‌های مهم شخصیت ابن‌سینا که در سایه ی شهرت و اهمیت او در حکمت و طب از نظرها پنهان مانده توانایی شگرف او در شاعری و سخنوری است. سیره‌نویسان فضائل ابن‌سینا را در انواع علوم و فنون مدنظر قرار داده و در باب فلسفه، منطق، طب و غیره حق مطلب را ادا کرده‌اند. اما با این که اشعار بسیاری به فارسی و عربی از شیخ‌الرئیس به جا مانده و به ایشان منسوب است متأسفانه این بخش از فضائل وی عمداً یا سهواً مورد سهل‌انگاری واقع شده است و راویان و تذکره‌نویسان از ذکر اشعار وی به عنوان امری که در بالا بردن شأن و منزلت علمی او نقش داشته است سر باز زده‌اند. با تورقی در مؤلفات و مجموعه‌های ادبی می‌توان اشعار زیادی را در موضوعات مختلف به هر دو زبان عربی و فارسی از ابن‌سینا یافت و می‌توان گفت حکیم، فیلسوف و طبیعی چون بوعلی سینا که در فلسفه و طب آوازه ی جهانی دارد، علاوه بر این فضائل، داستان‌نویس، ادیب و نثرپرداز چیره‌دست و در عین حال شاعری توانا نیز بوده است.

در میان آثار ادبی ابن‌سینا ارجوزه‌ها و اشعار تعلیمی وی جایگاه خاصی دارد مخصوصاً از این جهت که او مبدع ارجوزه‌های طبی یا اولین کسی است که بحر رجز را در خدمت تعلیم ابواب مختلف

طب به کار گرفته است.

در این مقاله سعی خواهیم کرد ضمن بررسی تاریخچه ی شعر تعلیمی و ورود آن به حوزه طب توسط ابن سینا به معرفی اجمالی ارجوزه‌های وی در باب طب بپردازیم.
واژگان کلیدی: ابن سینا - شعر تعلیمی - ارجوزه - طب.

قدرت شاعری ابن سینا

از ابن سینا قصائد عربی و فارسی متفرقه‌ای در مجموعه‌های ادبی و تذکره‌هایی که از وی نام می‌برند ذکر شده است. این اشعار که در موضوعات مختلف از قبیل شکایت از روزگار و حسودان، حکمت، پیری، زهد، خمر، وصف، عشق، کرم، مرگ، مفاخره و رابطه ی نفس با بدن سروده شده، تا حدودی بیانگر مرتبه ی شاعری ابن سینا و جایگاه شعری او در میان شعرا است. به عنوان مثال مستشرق انگلیسی براون او را شاعری در میان شعرای (فارسی) ایران و مستشرق Ethe او را شاعری غنایی می‌داند که در غزل و خمر اشعاری و نیز رباعیاتی شبیه رباعیات خیام دارد « وی از ابن سینا پانزده قطعه ی شعری از جمله دوازده رباعی و دو بیت و دو قصیده در غزل و خمر که مجموعاً از حدود ۴۰ بیت تجاوز نمی‌کند به آلمانی ترجمه و در مجله ی Göttingen Nachrichten منتشر کرده است » (بدیع شریف، ۱۹۵۲م: ۳۰۴).
با بررسی قطعات شعری وی می‌توان او را در جایگاه دوم قرار داد زیرا عمده اشعار وی - مخصوصاً ارجوزه‌های علمی او - خالی از روح شعری و قوه خیال و احساس و عاطفه است گرچه در برخی موارد نیز مانند شکوه از ناسازگاری روزگار و حوادث آن و حسادت حسودان، شعر وی اوج می‌یابد و عناصر تشکیل‌دهنده‌اش استوار می‌گردد. در عین حال قصیده ی عینیه ی او با مطلع:

هَبَطْتُ إِلَيْكَ مِنَ الْمَحَلِّ الْأَرْفَعِ وَ رَقَاءُ ذَاتُ تَعَزُّزٍ وَ تَمَنُّعِ

(کیوتری با عزت و مناعت از جایگاه والا به سوی تو فرو آمد)

که درباره ی ارتباط نفس با بدن با بیانی نمادین و ادبی سروده شده شهرت جهانی دارد و حتی بزرگترین شاعر معاصر عرب یعنی احمد شوقی، امیرالشعرا مصر را نیز به تقلید از این قصیده با مطلع زیر واداشته است:

ضُمِّي قَنَاعَكَ يَا سَعَادُ أَوْ ارْفَعِي هَذِي الْمَحَاسِنُ مَا خُلِقْنَ لِتَرْفَعِ

(شوقی، ۲۰۰۰م، ج ۲: ۶۱)

(ای سعاد، نقاب از رخ برگیر یا روبند را بالا بزن که این زیبایی‌ها برای نقاب آفریده نشده است).

با این که ابن‌سینا می‌توانسته در همه موضوعات شعریش شاعر مشهور و چیره‌دستی گردد اما پرداختن او به مباحث دقیق علمی و حکمت و فلسفه و طب عمده همت او را مصروف داشته و به وی بیش از این فرصت اوج گرفتن در فضای شعر و شاعری را نداده است. «اگر بوعلی سینا با آن استعداد عظیم و اندوخته‌ی فراوان و عقل و ذوق سرشار به شعر همانند شعرا متمایل می‌گشت بی شک در این فن مقام اول را احراز می‌نمود.» (پارسی‌نژاد، ۱۳۳۳: ۵۶)

ابن‌سینای حکیم علاوه بر نوشتن مجموعه‌های ارزشمند و رساله‌های کم نظیر علمی خود با استمداد از قدرت شاعری خویش بحر رجز را به عنوان وسیله‌ای برای تسهیل حفظ و یادگیری مسائل دشوار طب و منطق به کار گرفت. از این روی بیشترین اشعار وی همان گونه که در ادامه‌ی این مقاله بررسی خواهد شد ارجوزه‌های علمی و اشعار تعلیمی یا رساله‌های منظومی است که در موضوعات طب، تشریح، مجربات، توصیه‌های پزشکی، حفظ الصحه (بهداشت)، استدلال بر صحت بدن از طریق نبض یا بول و ... سروده شده است.

سابقه‌ی مثنوی‌های تعلیمی (شعر وصایا و اخلاق)

شعر عربی از عصر جاهلی با نوع پیشرفته‌ی این شعر آشنا بوده است، آنچه به عنوان نمونه از این شعر اخلاقی به جا مانده معلقه‌ی زهیر است که مردم را به صلح فرا می‌خواند و با نکوهش جنگ به حکمت‌های اخلاقی دعوت می‌نماید. مانند:

وَمَنْ يُوفِ لَا يُذَمَّمْ وَمَنْ يُهْدِ قَلْبُهُ إِلَى مُطْمَئِنِّ الْبِرِّ لَا يَتَجَمَّعِمَ

(الزوزنی، بی تا: ۱۲۰)

(هر کس به عهد و پیمان‌ش وفادار باشد مذمت نمی‌شود و هر کس قلبش به کار نیک هدایت شود نباید در آن تأخیر روا دارد)

گرچه در میان سایر معلقات و حتی لامیه‌العرب شنفری هم می‌توان نمونه‌هایی از این نوع شعر یافت. «به هر حال شعر عربی در دوره‌های مختلف از حکمت و اخلاق آکنده بوده و در لا

به لای قصاید شاعرانی که به موضوعات مختلف می‌پرداختند، حکمت‌هایی مطرح می‌شد (سیدی، ۱۳۸۲: ۴۳۰-۴۲۹) و همین پندها و حکمت‌های پراکنده ریشه‌های شعر تعلیمی را تشکیل می‌دادند. با مرور زمان این مواعظ پراکنده جایگاه خاصی را در شعر عربی اشغال نموده و وسیله‌ای برای تعلیم اخلاقیات - مخصوصاً به نوجوانان شد. در این راستا شاعر، حکم معلمی را داشت که سعی می‌کرد با تلقین شعری به نفوس نوجوانان از آن برای نصیحت و ارشاد استفاده نماید. آن گونه که یزید بن حکم ثقفی پسرش « بدر » را در قصیده‌ای با مطلع زیر نصیحت می‌کند:

یا بدر! وَالْأَمْثَالَ يَضُرُّهَا ، لَدِي اللَّبِّ الْحَكِيمِ وَاعْرِفْ لِحَارِكِ حَقَّهُ وَ الْحَقُّ يَعْرِفُهُ الْكَرِيمِ
(ای بدر! حکیم برای خردمند مثل می‌زند . . . حق همسایه‌ات را بشناس که جوانمرد حق‌شناس می‌باشد)

و این قصیده در بردارنده ی همه نصایحی است که از عهد جاهلی تا کنون در شعر بشار، ابی‌العتاهیه، ابونواس، ابن‌الرومی، ابوالعلاء المعری و دیگران ذکر شده است. از قبیل حقوق دوست و همسایه و میهمان، عاقبت ستم و تجاوز، حالت غنی و فقر و تأثیر قضا و قدر، زوال و نعم، خرابی دنیا و . . . (عریض، ۲۰۰۰: ۴۶-۴۵).

با ادامه ی این روند و از آنجایی که در دوره ی عباسی حوزه علوم و ادبیات گسترش یافت و فراگیران نیز باید از هر علمی بهره‌ای می‌گرفتند و از طرف دیگر برگرداندن متون علمی نثر به نظم با حفظ معنی در قالبی دلپذیر ضمن نشان دادن توانایی شاعر و ناظم، مشوقی در یادگیری مطالب علمی بود، فن شعر به طور رسمی در این هدف تعلیمی به کار گرفته شد.

از دوره ی عباسی اول فن شعر تعلیمی را (به طور رسمی) ابداع کردند و اولین کسی که با مهارت تمام آن را صرفاً به عنوان ابزار تعلیم به کار گرفت ابان بن عبدالحمید اللاحقی (متوفای سال ۲۰۰هـ) بود که نظم ترجمه ی کليلة و دمنه را در حدود ۱۴۰۰۰ بیت و نیز برخی ابواب فقه از قبیل احکام روزه و زکات را برای تسهیل حفظ کودکان برمکیان عهده‌دار شد، همانطوری که سیره ی اردشیر و انوشیروان و قصیده‌ای در مورد آغاز خلقت به همراه بخشی از منطق (دهخدا، ۱۳۲۵، ج ۲: ۲۴۶) و کتاب بلوهر و بوذاسف و کتاب حکم الهند و کتاب سندباد، کتاب نروک و کتاب الصیام و الاعتکاف (ابن الندیم، ۱۳۸۱: ۱۹۶-۵۴۲) را نیز به نظم کشید.

این فن به کارگیری شعر به عنوان ابزاری برای تعلیم بعد از ابان نیز توسط شعرای دیگر و در سایر حوزه‌های علوم بشری ادامه و تکامل یافت. به عنوان مثال علی بن الجهم در قرن سومه مزدوجه‌ای (مثنوی‌ای) در تاریخ، در بیش از ۳۰۰ بیت و در دو بخش تاریخ قبل و بعد از اسلام با مطلع زیر سرود:

یا سائلِی عَنِ اِبْتِداءِ الخَلقِ مَسأَلَةَ القاصِدِ قَصِدَ الحَقِّ (آذرشب، ۱۳۸۲: ۷۹)
 ای کسی که در جستجوی حق درباره آغاز خلقت از من می‌پرسی
 انشأَ خَلقَ اَدَمَ انشاءً وَ قَدَّ مِنْهُ زَوْجَهُ حَواءَ (همان: ۷۹)
 آدم (ع) را آفرید و همسرش حواء را از او جدا کرد

در نیمه ی دوم قرن سوم ه ابن‌المعتز سیره ی خلیفه معاصر خود المعتضد را در ۴۰۰ بیت و با حمد و ثنای الهی و درود بر رسول خدا (ص) سرود که دو بیت زیر نمونه‌ای از آن ارجوزه است:

وَ اسْتَمِعَ اَلآنَ حَدِيثَ الكُوفَةِ مَدِينَةَ بَعِثَ بِهَا مَعْرُوفَةَ
 كَثِيرَةَ الاَدِيانِ وَ الاَثَمَةَ وَ هَمُّهَا تَشْتِيتُ اَمْرَ الاُمَّةِ

(شوقی ضیف، ۱۹۷۵، ۲۴۵)

(اکنون داستان کوفه را بشنو، شهری که با چشمه‌هایش معروف، دارای ادیان و پیشوایان زیاد و سعی آن در ایجاد پراکندگی در امر امت است).

و ابن درید (متوفای ۲۳۱ هـ) زبان شناس بزرگ به عنوان مثال به منظور تعلیم لغت در قصیده ی «المقصود و الممدود» ۵۷ کلمه ی مقصور و به همان تعداد و از همان ریشه، کلمات ممدود را با معانی متفاوت در آن قصیده آورده است. مانند:

لا تَرَكَنَنَّ اِلى الهوى وَ اخْذَرْ مَفارِقَةَ الهِواءِ
 يَوْمًا تُصيرُ اِلى الثرى وَ يَفوزُ غَيْرُكَ بِالشراءِ

(همان: ۲۵۳)

(به هوای نفس اعتماد مکن و از ترک هوا بپرهیز. روزی به خاک برمی‌گرددی و دیگری به ثروت دست می‌یابد).

گسترش دامنه ی شعر تعلیمی به علوم و فنون مختلف

این حرکت ادبی و علمی کم از محدوده ی لغت و واژگان خارج و به سایر حوزه‌ها کشیده شده. علمای فنون مختلف برای تسهیل فراگیری مباحث پیچیده و گوناگون علمی از قبیل کیمیا، نجوم، تاریخ، تجوید، عروض و . . . آنها را در قالب ارجوزه‌هایی به نظم کشیدند. مانند:

- الناشیء الاکبر (متوفای سال ۲۹۳ ه) که به گفته ی ابن خلکان قصیده‌ای در ۴۰۰۰ بیت در علوم مختلف، با روی (آخرین حرف قافیه که در تمامی ابیات تکرار می‌شود) یکسان دارد (الرافعی، ۲۰۰۰م: ۱۱۸).

- ابن عبد ربه (متوفای ۳۲۸ ه) که ارجوزه ی مشهور خود را در عروض و ارجوزه دومش را درباره جنگ های عبدالرحمن الناصر خلیفه ی اموی معاصر خویش در اندلس سرود (شارل کونس، ۱۹۵۲م: ۱۳۷).

- ابوالحسن الانصاری (متوفای ۱۹۳ ه) که کتاب شذور الذهب خویش را در صنعت کیمیا، (کیمیگری یا شیمی) به نظم کشید (الرافعی، ۲۰۰۰م: ۱۱۸).

- ابراهیم الفزاری مزدوجه‌ای (مثنوی‌ای) در علم نجوم با ابیات سه مصرعی سرود نظیر:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْأَعْظَمِ ذِي الْفَضْلِ وَالْمَجْدِ الْكَبِيرِ الْأَكْرَمِ
 الْوَاحِدِ الْفَرْدِ الْجَوَادِ الْمُنْعَمِ وَالشَّمْسِ يَجْلُو ضَوْءُهَا الْأَغْسَاقَا
 الْخَالِقِ السَّبْعِ الْعَلِيِّ طِبَاقًا وَالْبَدْرِ يَمَلَأُ نَوْرُهُ الْأَفَاقَا

(أذرشب، ۱۳۸۲: ۸۰)

(سپاس خداوند بلند مرتبه و بزرگوار را که دارای فضل و عزت بسیار است، یگانه و بی‌همتا و بخشنده و منعم است، آفریننده ی هفت آسمان و خورشیدی است که نورش تیرگی شب را کنار می‌زند و ماهی که پرتوش آفاق را پر می‌کند).

و نمونه‌های بسیار دیگری نیز وجود دارد که مجال پرداختن به تمامی آنها در این مقاله

نیست.

ورود شعر تعلیمی به حوزه ی طب

گسترش افق شعر تعلیمی همچنان ادامه داشت تا این که ابن سینا به عنوان معلم و حکیم و فیلسوف بزرگ علاوه بر تالیف مجموعه‌های علمی، ضمن بیان آراء و افکار فلاسفه و اطبای پیش از خود و اصلاح و تعدیل نظریات آنها و اعلام دیدگاه خاص خویش در کتب ارزشمندی مانند: کتاب «الشفاء»، «الاشارات» در فلسفه و «قانون» در طب دست به ابتکار مهمی زد و آن این که پای شعر علمی را به حوزه ی طب کشانید.

گرچه قبل از ابن سینا تلاش های زیادی در به کارگیری شعر تعلیمی در تأدیب، عروض، فقه و فقها، تاریخ، تجوید، لغت، اشتقاق و سایر علوم آن گونه که اشاره شد صورت گرفته اما این افتخار نیز از آن ابن سیناست که وی اولین کسی است که نه تنها رجز (یا شعر تعلیمی) را به عنوان وسیله‌ای برای تعلیم طب و منطق به کار گرفت بلکه آن را به برخی از بحور شعری مانند «الکامل» و «الطویل» نیز کشانید (شارل کونس، ۱۹۵۲م: ۱۳۸).

اما متأسفانه این بخش از تألیفات ابن سینا در پرتو اشتها مؤلفات گرانسنگ وی مانند قانون و شفاء کمتر مورد توجه واقع شده است اما به هر حال، امروز، دنیای علم خرسند از داشتن گنجینه‌های ارزشمندی از این رساله‌های منظوم ابن سیناست که مایه ی مباحث کتابخانه‌های معتبر دنیا و غنای تاریخ علم و ادبیات می‌باشد. از این رهگذر و در این مقال مختصر تنها به معرفی اجمالی ارجوزه‌های طبی وی بسنده می‌کنیم.

نمونه‌هایی از ارجوزه‌های ابن سینا در طب

۱) الارجوزه فی الطب (الالفیه الطبیّه - الأرجوزه السینائیه - الارجوزه الکبری - الالفیه الطبیّه المشهوره) چنان که از اسم کتاب مستفاد می‌گردد این ارجوزه در علم طب و بزرگ‌ترین ارجوزه ی ابن سینا است که نسخ متعدد و بعضاً با نام‌های مختلف از آن در کتابخانه‌های دنیا (مخصوصاً کتابخانه‌های استانبول) موجود می‌باشد. خوشبختانه دو نسخه از این مجموعه ی با ارزش در کتابخانه ی ملک تهران موجود است.

ابتدا: اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الْمَلِكِ الْوَاحِدِ
 رَبِّ السَّمَوَاتِ الْعَلِيِّ الْمَاجِدِ
 الطَّبُّ حَفِظَ صِحَّةَ بُرِّءٍ مَرَضٍ مِنْ سَبَبٍ فِي بَدَنِ مُنْذُ عَرَضٍ

(قنواتی، ۱۹۵۰: ۱۷۲)

(سپاس از آن خداوندی است که فرمانروای یگانه، با عظمت، بلند مرتبه و پروردگار آسمان هاست. طب نگهداری سلامتی و بهبودی از بیماری است از زمانی که علتی در بدن، موجب آن می‌شود)

انتها: وَ قَدْ فَرَعْتُ مِنْ جَمِيعِ الْعَمَلِ وَ الْآنَ أَقْطَعُ بِقَوْلِ مُكْمِلِ (همان)
 (هم اکنون از همه کارها فراغت یافتم، قطعاً سخن کامل کننده را می‌گویم)

این ارجوزه در سال ۱۸۲۹م در کلکته توسط عبدالمجید و به سال ۱۲۶۱ قمری در لکنهو با شرح ابن رشد به چاپ رسیده است. ترجمه ی لاتینی آن با شرح ابن رشد به سال ۱۴۸۵م در ونیز ایتالیا به چاپ رسیده (قنواتی، ۱۹۵۰: ۱۷۴) و در سال ۱۹۵۶ توسط آقای هانری ژائیه و عبدالقادر نورالدین ضمن مجموعه ی عربی چاپ شد. اما متن ارجوزه مشتمل بر ۱۳۲۶ بیت عربی است که در برابر هر بیت ترجمه ی فرانسوی آن آمده است (نجم آبادی ۱۳۷۵: ۵۵۴).

(۲) الارجوزه فی التشریح : (۱۶۸ بیت)

ابتدا: اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ مُعَلِّ الْعِلَلِ وَ خَالِقِ الْخَلْقِ الْقَدِيمِ الْأَزَلِيِّ (همان: ۵۵۵)

(در مؤلفات ابن سینا این ارجوزه ۸۹ بیت ذکر شده است) (قنواتی، ۱۹۵۰: ۱۷۱)
 (سپاس از آن خداوندی است که ایجاد کننده ی علل و آفریدگار و سرمدی است)

(۳) الارجوزه فی المجربات : (۲۵۲ بیت)

ابتدا: بَدَأْتُ بِسْمِ اللَّهِ فِي نَظْمٍ حَسَنٍ أَذْكَرُ مَا جَرَّبْتُ فِي طَوْلِ الزَّمَنِ

(قنواتی، ۱۹۵۰: ۱۷۱)

(با نام خدا در سروده‌ای نیکو آغاز کرده‌ام بیان آنچه را که در طول زمانه آزموده‌ام).
 نسخ آن در کتابخانه‌های پاریس و بریتیش میوزیوم و چند کتابخانه ی دیگر موجود است.
 این نسخه ی ارجوزه از شیخ و نسبت آنها به وی مسلم می‌باشد (نجم آبادی، ۱۳۷۵: ۵۵۴).

۴) الارجوزه فی الطب (فی حفظ الصحه) (۱۵۱ بیت)
چنان که از عنوان این رساله برمی آید در بهداشت است.

ابتداء : اسْمَعُ جَمِيعَ وَصِيَّتِي وَ اَعْمَلُ بِهَا وَ الطَّبُّ مَجْمُوعٌ بِنَصِّ كَلَامِي
(همه سفارشم را بشنو و بدان عمل کن که طب با کلام صریح من گرد آمده است.)
فَالْعَقْدُ تَبْدِيلُ الْمَزَاجِ وَ حَلُّهُ يُشْفَى الْمَرِيضُ بِهِ وَ بِالْأَوْهَامِ

(قنواتی، ۱۹۵۰م: ۱۷۷)

(سفت شدن شکم تغییر مزاج است و بیمار با باز شدنش و با ملین‌ها درمان می‌شود).
نسخ متعدد از آن در کتابخانه‌های عالم موجود است و از مؤلفات مسلم ابن سینا است.
(نجم‌آبادی، ۱۳۷۵: ۵۵۲)

۵) الارجوزه فی الطب (فی الفصول الاربعه) (۱۴۰ بیت)
که ابتدای آن چنین است :

يَقُولُ رَاجِي عَفْوَهُ ابْنُ سَيْنَا وَ لَمْ يَزَلْ بِاللَّهِ مُسْتَعِينَا

(قنواتی، ۱۹۵۰م: ۱۷۷)

(ابن سینا که امید به عفو پروردگارش دارد و همواره از خداوند کمک می‌خواهد، می‌گوید):
يا سَائِلِي عَنِ صِحَّةِ الْأَجْسَادِ اسْمَعْ صَحِيحَ الطَّبِّ بِالْإِرْشَادِ (همان)
(ای کسی که در مورد سلامتی بدن‌ها از من می‌پرسی، طب صحیح را با راهنمایی از من
بشنو.)

آخر آن بدین نحو ختم می‌شود :

محمّدٍ وَ آلِهِ وَ عِتْرَتِهِ وَ الْقَائِمِينَ بَعْدَهُ بِسُنَّتِهِ (همان)

(محمد و خاندان پاکش و کسانی که سنت او را پس از وی برپا می‌دارند).

این ارجوزه نیز از آثار مسلم ابن سینا و در بعضی از کتابخانه‌های دنیا موجود است.

۶) ارجوزه فی الوصایا (نصایح طبی منظوم) (۷۳ بیت)

این کتاب نیز به مانند ارجوزه ی قبلی در پند و اندرز طبسی است. نسخ متعدد از آن در
کتابخانه‌های برلین، استانبول و چند کتابخانه ی دیگر موجود است (قنواتی، ۱۹۵۰م: ۱۷۹).

ابتدا: أَوَّلَ يَوْمٍ تَنْزِلُ الشَّمْسُ الْحَمَلُ تَشْرَبُ مَاءً فَاتِرًا عَلَى عَجَلٍ

(شارل کونس، ۱۹۵۲م: ۱۴۱)

(در اولین روزی که خورشید وارد برج حمل [برج اول از منطقه البروج] می‌شود فوراً آب نیم گرمی بخور.)

(۷) الارجوزه فی وصایا بقراط (۴۸ بیت، ۹۳ بیت نیز ذکر شده است.)

چنان که از اسم کتاب مستفاد می‌گردد در باب وصایای بقراط (آیین و سنت پزشکی) است. نسخ آن در کتابخانه‌های برلین و بریتیشن میوزیوم موجود است.

ابتدا: يَا رَبِّ سِرِّ لَمْ يَزَلْ مَخْرُونًا مُكْتَمًا بَيْنَ الْوَرَى مَكْنُونًا
فِي صُحُفٍ مَخْجُوبَةٍ مَطْوِيَةٍ مَصُونَةٍ مَسْتُورَةٍ مَخْفِيَةٍ

(قنواتی، ۱۹۵۰م: ۱۸۰)

(چه بسا رازی که همواره در میان مردم و در خلال کتب، پوشیده و پنهان می‌ماند.)

(۸) ارجوزه فی الاستدلال علی صحه البدن عن طريق النبض او البول (۱۱۱ بیت)

ابتدا: وَبَعْدَ فَالْنبُّضُ دَلِيلٌ صَادِقٌ يَعْرِفُهُ مِنَ الْأَطْبَاءِ الْحَادِقُ
وَبَعْدَهُ فِي الرَّتْبَةِ الْقَارُورَةُ أَخْوَالُهَا مَعْلُومَةٌ مَشْهُورَةٌ

(<http://www.nlm.nih.gov>)

(نبض راهنمای راستگویی نسبت به بیماری است که پزشکان ماهر آن را می‌شناسند و ادرار

در مرتبه ی بعدی است که اوضاع و احوال آن معلوم است.)

انتها: وَ أَنْ أَنْ تَخْتَمَ مَا نَظَّمْتَهُ بِحَمْدِ مَوْلَانَا تَعَالَى ذِكْرُهُ (همان)

(و زمان آن فرا رسیده که آنچه را سروده‌ام با حمد خدای تعالی خاتمه دهم [مهر نمایم])

(۹) ارجوزه فی حجر الذخیره (۱۰۰ بیت) داروی مرکبی است که بدن را اصلاح می‌کند.

ابتدا: يَا سَائِلِي عَنْ حَجَرِ الذَّخِيرَةِ فَإِنَّ مَنَافِعَهُ كَثِيرَهُ

(ای کسی که درباره حجر الذخیره از من می‌پرسی بدان که منافع آن بسیار است)

(شارل کونس، ۱۹۵۲م: ۱۴۱)

(۱۰) ارجوزه فی تدبیر الصحه (۶۷ بیت)

ابتدا: الْحَمْدُ لِلَّهِ اللَّطِيفِ الْكَافِي الْوَاحِدِ الْفَرْدِ الْحَكِيمِ الشَّافِي (همان)

(حمد از آن خداوند لطیف کفایت کننده یگانه حکیم شفابخش است)

۱۱) ارجوزه فی التشریح (ارجوزه دیگری در تشریح) (در ۱۱ برگ)

ابتدا: اَلْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى تَهْدِيهِ وَ عِصْمَتِي مِنْ أُمَّمٍ تَهْذُ

(قنواتی، ۱۹۵۰م: ۱۷۱)

(سپاس از آن خداوند است به خاطر اصلاح کردنم و محافظت نمودنم در برابر کسانی که از من بدگویی می‌کنند.)

۱۲) فوائد الزنجبیل (۲۳ بیت)

ابتدا: يَا حَافِظًا سِرَّ الزَّجْجِيلِ فِي الْوَرَى خَصَصْتَ مِنَ الْمَوْلَى بِكُلِّ كَرِيمِهِ
فَمَنْ يَشْتَكِي الْبُرْدَ الْقَدِيمَ بِصُلْبِهِ وَ أَوْ جَاعَهُ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَ سَاعِهِ

(قنواتی، ۱۹۵۰م: ۱۹۲)

(ای که راز زنجبیل را در خلق نگه داشته‌ای به خصلتی نیکو اختصاص داده شده‌ای، پس هر که از سردی مزاج و درد آن در هر روز شکوه نماید.)

انتها: وَ أَلْفُ صَلَاةٍ يَمَلُؤُ الْكُوْنَ عَطْرُهَا وَ أَلْفُ سَلَامٍ ثُمَّ أَلْفُ تَحِيَّهِ

(همان)

(و هزاران درود و سلام که رانحه‌اش هستی را پر نماید سپس هزاران تحیت . . .)

۱۳) ارجوزه فی الباه (دلایل ضعف نیروی باه)

ابتدا: يَا سَائِلِي عَنِّ وَ جَعِ فِي الْوَسْطِ أَوْ نُقْطَةً تَأْتِي لَهُ لَمْ تَحْطِ
أَوْ أَلَمِ فِي الظَّهْرِ أَوْ فِي الرُّكْبِ أَوْ وَجَعِ فِي صُلْبِهِ مُرْكَبِ

(قنواتی، ۱۹۵۰: ۱۷۶)

(ای کسی که درباره ی درد کمر یا درد پشت و زانو شکوه می‌کنی.)

انتها: وَ آلِهِ وَ صَحْبِهِ الْأَبْرَارِ بَاكُورٍ وَ اللَّيْلِ عَلَى النَّهَارِ

(همان)

(و خاندان و اصحاب نیکوکارش هر صبح و شب به طور مستمر)

۱۴) مفیدتان فی حفظ الصحه (۸ بیت و ۱۳ بیت)

ابتدای ارجوزه ی اول:

توق اذا اشيت إدخال مُطْعَمِ عَلَى مُطْعَمٍ مِنْ قَبْلِ فِعْلِ الْهَوَاضِمِ

(از این که غذایی را قبل از هضم طعام وعده ی قبل به معده بفرستی پرهیز.)

ابتدای ارجوزه ی دوم :

اسمع جمیع وصیتی و اعمل بها فالطب مجموع بنظم کلامی

(قنواتی، ۱۹۵۰م: ۱۷۷)

(همه وصیتیم را بشنو و به آن عمل کن زیرا طب با این سخن منظوم من فراهم می آید.)

(۱۵) ارجوزه فی امراض جفن العین (۵۰ بیت)

أَلْحَمْدُ لِلَّهِ الْحَكِيمِ الشَّافِي	أَلْوَاحِدِ النُّورِ الْعَلِيِّ الْكَافِي
مُنَوَّرِ الْأَبْصَارِ بِالضَّيَاءِ	وَ خَالِقِ الْأَرْضِينَ وَ السَّمَاءِ
لِلْجَفْنِ أَمْرَاضٍ تُعَدُّ أَرْبَعَهُ	مَعَ أَرْبَعِينَ قَدَاتٍ مُجَمَّعَهُ

(<http://www.nlm.nih.gov>)

تأثیر ابن سینا در ادبیات و طب

ابن سینا با این ابتکار خود که در حقیقت به کارگیری شعر به عنوان وسیله‌ای برای تسهیل یادگیری در موضوع طب بود، شعر یا نظم و ادبیات را در خدمت تعلیم طب به کار گرفت و مهم تر این که زمینه‌ای را ایجاد کرد که اطبای بعد از وی توانستند منظومه‌های مفصلی در باب موضوعات مختلف پزشکی به تقلید از وی بسرایند تا علم طب نیز در همراهی با قافله‌ی پیشرفت علوم و فنون مختلف به حرکت پرشتاب خود ادامه دهد و مطالب پیچیده و دشوار آن با استفاده از تکنولوژی آموزشی آن روز به مناسب‌ترین شکل خود به متعلمان ارائه گردد. ضمن این که بر غنا و وسعت قلمرو ادبیات نیز افزود.

از کارهایی که در این راستا به تأسی از ابن سینا صورت گرفته می‌توان به نمونه‌های زیر اشاره کرد :

در قرن پنجم ابن عزرون ارجوزه‌ای در باب تب و در قرن هفتم ابن‌المناصف ارجوزه‌ای در خلقت انسان و محمود الشیبانی در حجامت و مفضل ابن‌ماجد در کلیات طب با عنوان « نفع الغل و نفع العلل » و محمد بن عباس در تریاق (پادزهر)، در قرن هشتم احمد بن حسن الخطاب ارجوزه‌ای حاوی خلاصه اطلاعات پزشکی رایج آن و الخضر بن علی نیز همانند لسان

الدین ابن الخطیب در اندلس دو ارجوزه یکی از اغذیه (انواع غذاها) و دیگری در تریاق (پادزهر) تألیف کردند.

در قرن نهم ابوالولید ابن الشحنه منظومه ی کاملی در طب و محمد بن قرقماس در بلاذر (گیاه) (marsh nut, anacardium). در قرن دهم منصور بن عبدالرحمن ارجوزه‌ای در حفظ الحصه (بهداشت) سروده و ابراهیم بن الحنبلی نیز کتاب « براء الساعه » ابی بکر رازی را در بحر رجز به نظم کشید در قرن یازدهم داود الانطاکی الضریر و علی بن الواحد سجلماسی هر یک الفیه‌ای (هزار بیت) (long poem of onethousandverses) در طب و در قرن دوازدهم احمد بن صالح الدرعی منظومه‌ای در باب معالجات و داروها و عبدالوهاب بن احمد ادراق ۳۰ بیت شعر در بحر طویل در مزیت نعناع و در قرن سیزدهم علی بن الطحان الازهری نیز ارجوزه‌ای در کلیات طب تألیف نمودند. (شارل کونس، ۱۹۵۲م: ۱۴۲) علاوه بر این ارجوزه‌های مختلف، شروح متعددی نیز بر ارجوزه‌های ابن سینا نوشته شده که هم بر غنای علم طب و هم بر غنای ادبیات فارسی و عربی افزوده است.

نتیجه

با نگاهی به این نوع از آثار ابن سینا متوجه می‌شویم که شیخ ضمن ارائه ی دقیق‌ترین و علمی‌ترین نظریات خود در باب فلسفه، منطق، طب و . . . علاوه بر تثبیت پایه‌های علوم و فنون مختلف و تکامل بخشیدن به آنها از شیوه‌های آموزش علوم نیز غافل نبوده بلکه نوترین ابزار زمان را که در تعلیم علوم دیگر کاربرد داشته در خدمت طب درآورده است که قرن‌ها پس از وی منبع مورد استناد فلاسفه و اطباء بود. حال این سوال مطرح است که امروز اگر ابن سینا زنده می‌بود چگونه شیوه‌ها و متدهای جدید و ابزارهای تکامل یافته ی تعمیق دانش بشری را به خدمت طب و تعلیم آن درمی‌آورد؟ او در شیوه‌های آموزش طب چه خلق و ابداعی متناسب با روزگار خویش ارائه می‌نمود؟ اگر منزلت و مرتبه علمی ابن سینا را به عنوان یک دانشمند مسلمان نسبت به معاصرانش در آن روزگار در نظر بگیریم امروز وظیفه ی سنگینی را در حفظ موقعیت علمی خود در جهان احساس خواهیم کرد که البته امید است تلاش‌های اندیشمندان گامی در راستای تحقق آن هدف ارجمند به حساب آید و مسیر روشنی را برای آیندگان ترسیم نماید.

منابع

- ۱- آذرشب، محمدعلی (۱۳۸۲) تاریخ الادب العربی فی العصر العباسی. تهران: سمت.
- ۲- ابن الندیم (۱۳۸۱) الفهرست ترجمه محمدرضا تجدد. چاپ اول. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- ۳- بحرالعلوم، حسین (۱۳۵۵) کارنامه انجمن آثار ملی از آغاز تا ۲۵۳۵. تهران: سلسله انتشارات انجمن آثار ملی. شماره ۱۳۱.
- ۴- بدیع شریف، محمد (۱۹۵۲) «ابن سینا الشاعر»، کتاب الذهبی للمهرجان الالفی لذكری ابن سینا. شرکه مساهمه مصریه.
- ۵- بروکلن، کارل (۱۹۹۳) تاریخ الادب العربی. المنظمه العربیه للتربیه و الثقافه و العلوم - الهیئه المصریه العامه للکتات.
- ۶- پارسی نژاد (۱۳۳۳) بحث و تحقیق درباره ی بوعلی سینا. اراک: فروردین.
- ۷- الجزائری، نعمه الله (بی تا) شرح عینیه ابن سینا. آخرجه حسین علی محفوظ طهران: مهرجان ابن سینا الالفی. فی طهران.
- ۸- دهخدا، علی اکبر (۱۳۲۵) لغت نامه. چاپخانه مجلس.
- ۹- الرفاعی، مصطفی، صادق (۲۰۰۰م) تاریخ آداب العرب. الطبعه الاولی. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ۱۰- الزوزنی، حسین بن احمد (بی تا) شرح المعلقات السبع. بیروت: دارالجلیل.
- ۱۱- شوقی ضیف، (۱۹۷۵) تاریخ الادب العربی. العصر العباسی الثانی. مصر: دارالمعارف.
- ۱۲- عریض، ابراهیم (۲۰۰۰م) الاسالیب الشعریه. الطبعه الأخیره. دارومکتبه الهلال.
- ۱۳- الفاخوری، حنا (۱۳۸۰) تاریخ ادبیات عرب. چاپ دوم. تهران: انتشارات توس.
- ۱۴- فنواتی، جورج شحاته (۱۹۵۰) مؤلفات ابن سینا. مصر: دارالمعارف.
- ۱۵- کفافی، محمدعبدالسلام (۱۳۸۲) ادبیات تطبیقی. ترجمه، حسین سیدی. چاپ اول. انتشارات آستان قدس.
- ۱۶- کوچ، جورج یی (۱۳۸۱) ابن سینا نابغه ای از شرق. ترجمه ذبیح الله منصور. چاپ چهارم. انتشارات زرین.
- ۱۷- کونس، شارل (۱۹۵۲) اراجیز الطبعه مما اهمله التاريخ من تراث ابن سینا. کتاب الذهبی للمهرجان الالفی لذكری ابن سینا. شرکه مساهمه مصریه.
- ۱۸- نجم آبادی، محمود (۱۳۷۵) تاریخ طب در ایران از ظهور اسلام تا حمله ی مغول. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.